

Miesto Žilinskej dohody v štátoprávných snahách slovenského národa

V meste Žilina sa v minulosti odohralo veľa významných udalostí, ktoré svojim dosahom široko prekročili regionálny význam mesta a výraznou mierou zasiahli do dejín celého národa. V len nedávno uplynulom 20. storočí to bolo predovšetkým prijatie Žilinskej dohody a vyhlásenie autonómie Slovenska 6. októbra 1938, ktoré patria k najvýznamnejším štátoprávnym aktom slovenského národa od jeho aktívneho vstupu na európsku politickú scénu v revolučných rokoch 1848-1849. Napriek neobyčajnému významu Žilinskej dohody a vyhlásenia autonómie na ceste Slovákov k ich samostatnej a suverénnej národnej štátnosti, v mene prístupných bibliografií som nenašiel ani jeden bibliografický údaj, ktorý by sa dotýkal samostatného hodnotenia Žilinskej dohody a následného vyhlásenia autonómie Slovenska. Jednoducho Žilinská dohoda a vyhlásenie autonómie Slovenska sa nestali predmetom sústredného bádania slovenských historikov. Jedinou mne známou rozsiahlejšou prácou, zaoberajúcou sa touto problematikou, sú pamäti P. Čarnogurského.¹ Dodnes pravdepodobne nejestvuje žiadna štúdia, tobôž nie monografia, ktorá by sa samostatne zaoberala touto problematikou, skúmala jej historickú podmienenosť, previazanie na predchádzajúce štátoprávne požiadavky Slovákov a pokúsila sa zhodnotiť jej aktuálny i dlhodobý význam. Problematika sa objavuje, veľmi často úplne marginálne, len v prácach venujúcich sa Mníchovu, respektíve jeho dôsledkom. Pritom ani v prácach autorov, vychádzajúcich z ideových pozícií Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – hlavnej organizátorky dohody slovenských občianskych politických strán o autonómii Slovenska – sa týmto problémom nevenovala hlbšia pozornosť.

V doterajšom hodnotení Žilinskej dohody a vyhlásenia autonómie Slovenska sa vykryštalizovali dva zásadné prúdy, ktoré však viac vychádzajú z ideologických pozícií, nezamýšľajú sa hlbšie nad historickými súvislosťami dohody, nesnažia sa ju zaradiť do rámca predchádzajúcich politických snažení Slovákov, respektíve takéto zaradenie sa nesnažia hlbšie zdôvodniť. Na jednej strane je to, samozrejme, hodnotenie priamych aktérov udalostí, z ktorých vychádza aj ďalšia publicistika autorov ideovo blízkych ľudovej strane. Prvé hodnotenie urobil už J. Tiso 8. októbra 1938, keď Žilinskú dohodu označil za základ slovenského národného zjednotenia.² Teda nezamýšľal sa hlbšie nad nadväznosťou tohto aktu k predchádzajúcim politickým snaženiam, ale z kontextu sa dá usúdiť, že ju určitým spôsobom chápal ako zavŕšenie predchádzajúcich politických tendencií. V tomto duchu pokračovali v hodnotení Žilinskej dohody aj ďalší priami, alebo nepriami aktéri udalosti ako F. Ďurčanský³, K. Čulen⁴ a K. Sidor.⁵ Posledne menovaný to vyjadril slovami: „Vrcholom celého úsilia o politickú slovenskú samostatnosť bolo žilinské vyhlásenie zo dňa 6. októbra 1938, v ktorom sa HSĽS, agrárna strana, živnostenská, fašistická, národno-socialistická a slovenská národná strana zjednotili na jednom slovenskom programe.“⁶ Teda v publicistike vychádzajúcej z ideového pozadia ľudovej strany sa zväčša zvýrazňuje moment zjednotenia, často podfarbený zdôraznením, že toto zjednotenie sa dosiahlo na programovej báze Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. V tomto prístupe v hodnotení udalostí v Žiline začiatkom októbra pokračovali aj mladší autori tejto orientácie ako J. Kirschbaum⁷, F. Vnuk⁸

¹ Čarnogurský, P.: 6. október 1938, Bratislava 1993

² Sidor, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu, zv. II, Bratislava 1943, s. 261-262

³ Ďurčanský, F.: Pohľady na slovenskú politickú minulosť, BA 1943; Biela kniha, Buenos Aires 1949

⁴ Čulen, K.: K základom slovenského štátu, BA 1944; Po Svätoplukovi druhá naša hlava

⁵ Sidor, K.: Šesť rokov pri Vatikáne

⁶ Sidor, K.: Slovenská republika – ovocie Hlinkovho boja, in Slovenská republika 1939 – 1949, Scranton Pa 1949, s. 34

⁷ Kirschbaum, J.: Náš boj o samostatnosť Slovenska

a M. S. Ďurica⁹, avšak aj v ich prácach je táto problematika skôr okrajová. Väčšiu pozornosť venujú vzniku slovenského štátu v marci 1939 a následnému vývinu politických pomerov v ňom.

Ideové zdroje druhej veľkej skupiny autorov, zaoberajúcich sa hodnotením udalostí v Žiline pri vyhlasovaní autonómie Slovenska, ležia ešte v zápasoch o charakter česko-slovenského zahraničného odboja na Západe. Tento zápas bol reprezentovaný najmä M. Hodžom a Š. Osuským na jednej strane a E. Benešom na druhej strane. Jeho podstatou bol spor o tom, či sa nová republika má obnoviť na jej predmníchovských základoch, alebo sa má rešpektovať Žilinskou dohodou dosiahnutá úroveň v slovensko-českých vzťahoch. Hodža bol stúpencom pozitívneho nadviazania na dohodu dosiahnutú v Žiline, kým Beneš chcel postaviť nové Česko-Slovensko na jeho prežitých unitaristických základoch, teda pokúšal sa presadiť opätovne unitárny čechoslovakizmus. Len tak na okraj treba poznamenať, že aj v tomto zápase zohrala dôležitú úlohu mala čiaračka, o ktorej Slováci hovorili, že ja spojovník, a Česi zasa tvrdili, že ide o pomlčku. Výsledok tohto zápasu¹⁰ a obnovenie Česko-Slovenska za účasti E. Beneša a jeho stúpencom síce nedokázalo zlikvidovať hlavný výsledok Žilinskej dohody, avšak jej oficiálne hodnotenie sa dostalo do tieňa Mníchova a jeho dôsledkov. Ako súčasť ľudáckej zrady ju prezentoval v svojom známom pamflete I. Dérer,¹¹ v ktorom sa ju snažil predstaviť ako neorganickú súčasť slovenských dejín, ako súčasť rozbíjajúcej, separatistickej politiky HSLS.

Na čechoslovakistický výklad zavŕšenia autonomistického pohybu slovenskej politiky plne nadviazala formujúca sa stalinská historiografia, ktorá ho obohatila o množstvo vskutku originálnych tvrdení. Tak napr. B. Graca v svojom pokuse o hodnotenie 14. marca 1939 došiel k záverom, že „autonomizmus 6. októbra nebol žiadnym ideologickým odrazom objektívnych procesov... To je ideológia a prax slovenskej finančnej oligarchie, to je ideológia uplatnenia práva na väčší zisk... 6. október bol mocenský prevrat nacionálnej skupiny finančného kapitálu ako nástroj reakcie a fašizmu.“¹² Človek síce ťažko pochopí, čo autor chcel svojou úvahou povedať, ale tento spôsob myslenia sa stal typickým aj pre roky zdanlivo ideologicky uvoľnenejšie. Stretávame sa s ním v práci Dejinná križovatka,¹³ ako zneužitie mníchovskej kapitulácie na presadenie reakčnej úpravy štátoprávneho postavenia Slovenska sa s ním stretávame aj v základnom historickom diele tzv. obrodného procesu Slovenské národné povstanie 1944¹⁴ a plynulo prechádza aj do tzv. normalizačnej historiografie, v ktorej - keď aj nie dôsledne - sa opakujú „pravdy“ stalinského obdobia. Príznačne je to sformulované v práci Za národné oslobodenie, za novú republiku, kde sa tvrdí, že „oslabenie českej buržoázie po Mníchove sa pokúsili využiť fašistické sily na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine. Usilovali sa o autonómiu, získanie vedúcich pozícií v politickom živote týchto častí republiky... Ľudácka autonómia neriešila slovenskú otázku v záujme pracujúcich, ale v záujme slovenskej buržoázie.“¹⁵ Väčšina prác normalizačného obdobia sa nevenuje Žilinskej dohode v jej štátoprávnom rozmere, ale posúva jej hodnotenie do roviny následkov Mníchova, predpokladov a podmienok nástupu totalitného a fašistického režimu.¹⁶

Je zaujímavé, že v časti slovenskej obce historikov, najmä tej, ktorá o sebe tvrdí, že reprezentuje slovenské pokrokové myslenie, pretrváva negativistické, v čechoslovakizme

⁸ Vnuk, F.: Sex Eventful Month

⁹ Ďurica, M.S.: La Slovacchia e sue relatione politiche

¹⁰ Bližšie pozri Vnuk, F.: Slovenská otázka na západe

¹¹ Dérer, I.: Slovenský vývin a ľudácka zrada

¹² Graca, B.: 14. marec 1939, BA..., s. 38 – 39.

¹³ Dejinná križovatka

¹⁴ Křen, J.: Slovenská otázka v prvých letech války, in SNP 1944, BA 1965, s. 107

¹⁵ Za národné oslobodenie za novú republiku, s. 45

¹⁶ Klimko, J.: Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku, s. 49 – 51; KSC a vývoj revolučného procesu na Slovensku s. 250

a v stalinistickom marxizme založené hodnotenie žilinských udalostí na jeseň roku 1938. Dokonca sa stretávame s tvrdeniami pri hodnotení autonomistického hnutia, ktoré sa nenachádzajú ani v biblii takéhoto prístupu, už v spomínanom pamflete I. Déreera. Mnohé práce K. Závackej, D. Kováča a i. dokonca spochybňujú legitímnosť slovenského zápasu za autonómiu, čo nemá iný cieľ len spochybníť legitímnosť cesty, ktorá viedla k rozdeleniu Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky 1. januára 1993. Vrcholom takéhoto vraj vedeckého prístupu k skúmaniu problematiky je práca českého historika J. Rychlíka *Česi a Slováci v 20. storočí*, v ktorej dáva slovo dohoda v spojení Žilinská dohoda do úvodzoviek.¹⁷

Keď chceme pochopiť miesto Žilinskej dohody v dejinách Slovenska, musíme si dať odpoveď na niekoľko zásadných otázok. Predovšetkým je to otázka legitímnosti zápasu za autonómiu Slovenska. Ďalšou, rovnako dôležitou otázkou je, či vyústenie do spoločnej dohody reprezentantov slovenských občianskych strán o autonómii Slovenska bol ľudácky diktát, alebo to bolo viac-menej logické zavŕšenie tendencií, ktoré vznikli aj v slovenských odnožiach centralistických strán. Teda, či pristúpenie reprezentantov slovenských občianskych strán okrem HSĽS a SNS na dohodu o autonómii bolo vybočenie z ich politickej línie, alebo išlo o zavŕšenie tendencií, ktoré sa v týchto stranách už v rôznej intenzite prejavovali v predmnichovskom období. Poslednou z dôležitých otázok je, či Mnichovská dohoda zo septembra 1938 bola iniciátorom procesov, ktoré viedli k vyhláseniu autonómie, alebo len katalyzátorom, ktorý urýchlil zavŕšenie už existujúcich, do finálnej podoby sa dostávajúcich vnútorných vývojových tendencií v štáte. Samozrejme, existujú aj ďalšie vedľajšie problémy ako napr., či boli pripravení predstavitelia ľavicových strán (KSČ, sociálni demokrati) v danej situácii pripojiť sa k Žilinskej dohode, či bolo správne vylúčiť ich z účasti na akte, či bolo potrebné pripojiť k Žilinskej dohode politické vyhlásenie, ktoré sa jasne a nedvojzmyselne prihlásilo k pravicovým vývojovým tendenciám vtedajšej Európy. To sú však už otázky na hlbšiu analýzu a nezmestia sa do nášho stručného príspevku.

Otázka legitimity zápasu za autonómiu Slovenska sa široko pretriasala už v období prvej ČSR. Sústredila sa najmä na dva problémy. Prvým bola otázka právnej záväznosti Pittsburskej dohody, ktorú nepodpísali len predstavitelia slovenského a českého zahraničného odboja, ale aj T.G. Masaryk už ako zvolený prezident fakticky existujúceho štátu. Z množstva publicistických článkov, statí a štúdií treba uviesť najmä K. Čulena¹⁸ a I. Déretra¹⁹ ako určitým spôsobom krajné póly. Táto debata však zostala neukončená a bola prekonaná politickým vývinom. Druhý problém otvoril V. Tuka svojou známou politologickou úvahou *Vacuum Iuris* v januári 1928. Išlo o tzv. tajnú doložku Martinskej deklarácie. Pri tejto otázke už vládny čechoslovakistický establišment diskusiu nepripustil a použil brachiálnu moc, čo skončilo zinscovaním Tukovho procesu a jeho odsúdenie na dlhoročný žalár.

Zdalo by sa, že obnovenie česko-slovenského štátu roku 1945 navždy v slovenskej historiografii vylúči spochybňovanie legitimity boja za autonómiu. Marxistická, dokonca i stalinistická publicistika verbálne uznávali Slovákov za samostatný národ i legitimitu zápasu za ich národné zrovnoprávnenie, len upierala túto legitimitu hlavnému protagonistovi zápasu za autonómiu – HSĽS. Naopak, okiadaním niektorých politických postojov KSČ, najmä Plánu hospodárskeho a sociálneho povznesenia Slovenska z polovice 30. rokov sa pokúšala v povojnovom období získať nimbus jediného skutočného bojovníka za zrovnoprávnenie českého a slovenského národa. S prekvapením však môžeme zaznamenať, že v 90. rokoch 20. storočia sa objavili práce slovenských historikov, ktoré - či už spochybňovaním štátoprávneho

¹⁷ Rychlík, J.: *Česi a Slováci v 20. storočí*, s. 143 - 147

¹⁸ Čulen, K.: *Pittsburská dohoda*, BA..

¹⁹ Dérer, I.: *Pittsburská dohoda*, BA..

významu Martinskej deklarácie²⁰ alebo formálno-právnymi výhradami²¹ - spochybňujú legitimitu zápasu za autonómiu.

Slovenský národný program tak ako sa sformuloval v Žiadostiach slovenského národa z roku 1848 a v Memorande národa slovenského z roku 1861 sa opieral o prirodzeno-právnu národa a jeho politických práv. Boli síce pokusy sformovať aj historicko-právne nároky (Veľká Morava, Nitrianske kniežatstvo a vojvodstvo, Matúšova zem, Biele Slovensko), avšak tieto sa nestali rozhodujúcimi štátoprávnymi koncepciami slovenského zápasu za národné sebaurčenie. V medzivojnovom období obhajovali stúpenci boja za autonómiu svoju legitimitu najmä Pittsburskou dohodou. Osobne sa nazdávam, že z hľadiska formálno-právneho mnohé z argumentov oponentov sú veľmi vážne, najmä otázka legitimacy podpisovateľov vo vzťahu k národu doma. Pri hľadaní legitimacy boja za autonómiu má nesmierny význam posudzovanie štátoprávnych krokov domácej slovenskej politickej reprezentácie, ktorej legitímnosť rozhodovať v mene národa sa nedá spochybniť. Preto je nesmierne dôležité správne hodnotenie Martinskej deklarácie a nepripustiť jej spochybenie ako samostatného, nezávislého štátoprávneho aktu slovenského národa, o čo sa pokúša najmä D. Kováč.²² Avšak štátoprávny proces po októbri 1918 pokračoval a bol zavŕšený jednohlasným prijatím Ústavy Republiky československej roku 1920, ktorá ustanovila nový štát ako štát unitaristický a čechoslovakistický. Na základe tohto faktu by K. Závacka rada delegitimizovala celý boj za autonómiu Slovenska ako protiústavný,²³ avšak zabúda na jednu skutočnosť. Na skutočnosť, že 19. februára 1920 šiesti poslanci ľudovej strany – teda politického smeru trvalo reprezentujúceho rozhodujúcu časť príslušníkov slovenského národa - vydali pred ústavnoprávnym výborom snemu osvedčenie, že napriek tomu, že si uvedomujú potrebu jednohlasného prijatia ústavy a nebudú sa proti nej stavať, „týmto však nijako nezaďávajú svoju žiadosť oľhľadom samosprávy Slovenska s legislatívnym snemom. A želajú si, aby toto pre budúcnosť zabezpečené bolo.“²⁴ Toto vyhlásenie možno smelo nazvať štátoprávnym ohradením, ktoré plne legitimizovalo ďalšiu politiku ľudovej strany v boji za autonómiu Slovenska. Boj za autonómiu nebol teda len zápasom za presadenie prirodzeného práva slovenského národa na sebaurčenie, ale mal aj štátoprávne zakotvenie v konštitučných dokumentoch novovzniknutého štátu. Preto jeho legitimitu nemožno spochybniť.

Druhou kardinálnou otázkou pri hodnotení Žilinskej dohody a následného vyhlásenia autonómie Slovenska je, či pripojenie sa ostatných politických strán k programu autonómie bolo dôsledkom ich vnútorného vývinu v predchádzajúcom období, alebo len akceptovanie ľudáckeho diktátu pod vplyvom Mníchova. Mnohí mimoľudácki aktéri Žilinskej dohody sa po skončení druhej svetovej vojny snažili od podpísania Žilinskej dohody viac-menej dištancovať, alebo aspoň relativizovať svoj podpis.²⁵ Nemožno však nevidieť tú skutočnosť, že od začiatku 30. rokov nastal hlboký prerod slovenskej spoločnosti, ktorý sa nemohol neodraziť na situácii aj v jednotlivých politických stranách. Slovenský národ všestranne dozrel, do popredia sa dostávala mladá, ambiciózna generácia, ktorá odmietala neživotný pražský centralizmus, ale najmä čechoslovakizmus. Udalosti okolo pravidiel slovenského pravopisu, stretnutie mladej slovenskej generácie v Trenčianskych Tepliciach, Pribinove oslavy a ďalšie udalosti zo začiatku 30. rokov silne otriasli centralistickou čechoslovakistickou štruktúrou štátu. Nárast autonomistických tendencií v celej spoločnosti, našiel silný odraz aj v slovenských odnožiach centralistických strán a najväčší práve v najsilnejšej centralistickej strane – u agrárikov. Koncepcia slovenskej národnej osobitosti

²⁰ Kováč, D.: diskusia v Historickej revue

²¹ Závacká, K.:

²² Polemické vystúpenie D. Kováča kv Historickej revue

²³ Závacká, K.:

²⁴ Sidor, K.: Slovenská politika, s. 100-101

²⁵ Ursíny, J.: Z môjho života, BA, s. 57

sa stala postupne prevládajúcou ideou slovenských agrárnikov, najmä mladej generácie. Aj keď jej politické prejavy boli polovičaté (regionalizmus, zemisti), nemožno nevidieť tendenciu k sebaurčeniu a k legislatívnej samospráve. Od volieb roku 1935 a ustanovenia Hodžovej vlády už ani Praha tieto tendencie nemohla prehliadať a začala váhavo s ľudákmi rokovať o riešení postavenia Slovenska. Je pravdou, že hlavným impulzom týchto rokovaní bola zhoršujúca sa medzinárodná situácia, ale rovnako dôležitým bol aj tlak zo Slovenska, ktorý už v danej medzinárodnej situácii nebolo možné prehliadať. Hádám mimo SDS si všetci uvedomovali, že v zhoršujúcom sa zahranično-politickom postavení republiky nie je možné slovenskú otázku ignorovať a že skôr či neskôr ju bude treba riešiť. A tu je aj odpoveď na otázku, či bola Žilinská dohoda dôsledkom Mníchova, alebo výsledkom vnútorného vývinu v slovenskej spoločnosti. Jednoznačná odpoveď je, že Mníchov len urýchlil procesy, ktoré už z hľadiska vývinu boli dávno prezreté. Jednoducho v čase, keď sa štát pod medzinárodným tlakom pustil do riešenia komplikovanej národnostnej otázky – a práve jej nebezpečenstvom pre štát sa zdôvodňovala potreba unitárneho čechoslovakizmu, nemohol neriešiť tú najdôležitejšiu – vzťah medzi dvoma konštitučnými národmi. Žilinská dohoda a vyhlásenie autonómie Slovenska bolo zavŕšenie vývinového procesu, ktorý bol výsostne vnútorným slovenským. Vyhlásenie autonómie nebolo dôsledkom Mníchova, Mníchov ho len urýchlil a samozrejme pre budúcnosť značne skomplikoval slovenské štátoprávne snahy. Ich odporcovia dali tieto dve udalosti do vzájomnej korelácie a dodnes ich týmto spôsobom predkladajú vo veci nie celkom zorientovanej medzinárodnej verejnosti.²⁶

V mojom krátkom príspevku nie je možné zodpovedať, na všetky postavené otázky. Najmä je to otázka neprizvania ľavicových strán k podpisu a prijatie spomínaného vyhlásenia. V tejto súvislosti by som konštatoval len toľko, že sú dôsledkom utkvetej slovenskej predstavy, ktorá pôsobí dodnes. Predstavy, že pri všetkom, čo robíme, sa musíme stále obzerať na to, čo na to povedia iní. Rovnako Vás nebudem zaťažovať podrobnosťami rokovaní okolo Žilinskej dohody, ale v závere môjho vystúpenia by som sa pokúsil zhodnotiť význam udalostí zo 6. októbra 1938.

Od konca 18. storočia sa pôvodné európske feudálne národy začali pretvárať na moderné politické národy a zavŕšením tohto procesu bol vznik národného štátu. Cesta Slovákov k národnému štátu bola veľmi komplikovaná a trvala (keď to berieme od vytvorenia koncepcie federalizácie Uhorska uhorskými jakobínmi) presne 200 rokov. Prvýkrát sa Slováci deklarovali za politický národ v revolúcii 1848. roku. Ako politický národ sa však nepresadili. Okolité národy, najmä Maďari i viedenský dvor to neboli ochotní akceptovať. Rovnako v Memorande z roku 1861 žiadali o uznanie za politický národ, avšak výsledkom bolo rakúsko-maďarské vyrovnanie a presadenie koncepcie jednotného politického maďarského národa v Uhorsku. Roku 1918 v Martinskej deklarácii z taktických dôvodov otázku samostatného slovenského politického národa nepostavili, lebo hlavným cieľom ich politického snaženia bolo dostať sa von z Uhorska. Signatári Martinskej deklarácie naivne verili, že tieto otázky sa vyriešia k spokojnosti Slovákov v bratskej zhode s Čechmi. To sa však nestalo. Slováci museli ďalších dvadsať rokov tvrdo bojovať o uznanie za politický národ, teda za svoje štátoprávne sebaurčenie. Žilinská dohoda má preto mimoriadny význam, pretože oproti predchádzajúcim deklaratívnym vystúpeniam v štátoprávnej oblasti nezostalo len pri nich, ale došlo i k realizácii Slovákov ako politického národa. Podarilo sa nielen vyhlásiť, ale aj realizovať slovenské štátne sebaurčenie a získať preň všeobecné uznanie ako u okolitých národov, tak i v širšom európskom kontexte. Slováci definitívne prestávajú byť objektom štátoprávnych ambícií okolitých štátov a – i keď treba povedať, že vzhľadom na okolnosti vo veľmi obmedzenej miere – sa začínajú presadzovať ako subjekt medzinárodných vzťahov. Žilinskou dohodou a vyhlásením autonómie Slovenska sa Slováci stávajú politickým

²⁶ Zavaacká, K.: Význam SNP pre zahraničnú politiku Slovenskej republiky v súčasnosti, in SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy, Zborník..., BB 1999, s. 20 – 21

národom a túto skutočnosť sa už nikdy nepodarilo zvrátiť napriek všetkým peripetiám, ktorými v nasledujúcich rokoch idea slovenskej štátnosti a národnej osobitosti prešla.